

"Türkiye'de Demokrasi: Süreç Yapı Tartışmalar" kitabı, demokrasinin temel parametreleri üzerinden ülkenin demokrasi profilini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Batı menşeli bir kavram olan ve Türkiye'nin kendi dinamikleriyle ve kendine özgü biçimde anlamlandırdığı demokrasi, bu çalışmada ilk olarak tarihsel süreç perspektifinden ele alınmıştır. Daha sonra demokrasinin yapısal niteliği ile yakından ilişkili anayasalar, hükümet sistemleri, siyasal partiler, siyasal ideolojiler, siyasal kültür, siyasal katılma, seçimler/referandumlar, siyasal hareketler, sivil toplum, insan hakları ve bürokrasi başlıkları Türkiye özelinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, satır aralarında zaman zaman eleştirel bir bakışa tabi tutulmuş, böylelikle Türk demokrasisinin tartışılmasına kapı aralanmıştır.

Türkiye'nin farklı üniversitelerinden, alanında uzman değerli hocalarımızın katkılarıyla hazırlanan bu çalışma ortak aklın bir ürünü olarak okuyucuyla paylaşılmıştır.

EFEAKADEMİ
YAYINLARI

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ

İsmail DURSUNOĞLU

Editör
İsmail DURSUNOĞLU

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ

Süreç Yapı Tartışmalar

EFEAKADEMİ
YAYINLARI

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ

Süreç Yapı Tartışmalar

Editor

İsmail DURSUNOĞLU

SEFEKADEMİ

Türkiye'de Demokrasi Süreci, Yapı, Tartışmalar

Editör: İsmail DURSUNOĞLU

ORCID: 0000-0002-9831-1119

ISBN: 978-625-8065-58-9

E-ISBN: 978-625-8065-59-6

1. Baskı: Aralık 2021

Bu eserin; yayım, satış ve kopyalama hakları EFE AKADEMİ'ye aittir.

KÜTÜPHANE KARTI

Türkiye'de Demokrasi Süreci, Yapı, Tartışmalar
DURSUNOĞLU, İsmail

1. Basım, 396 s., 160 x 240 mm. Kaynakça var, Dizin yok.

Dizgi: İsa Burak GÜNGÖR (burakgungor@efeakademi.com)

Kapak Tasarım: Duygu DÜNDAR (dundar.duygu@gmail.com)

Sertifika No: 43370

Matbaa Sertifika No: 43370

Efe Akademi Yayınevi

Yıldız Teknik Üniversitesi Davutpaşa Kampüsü Esenler / İSTANBUL

0212 482 22 00

www.efeakademi.com

Matbaa Adres:

Ofis2005 Fotokopi ve Büro Makineleri San. Tic. Ltd. Şti.

Yıldız Teknik Üniversitesi Davutpaşa Kampüsü Esenler / İSTANBUL

0212 483 13 13

www.ofis2005.com

SUNUŞ

Demokrasi, insanlık tarihinin en sihritli kelimelerinden biridir. Kimi zaman bir ideali, kimi zaman bir yaşam biçimini, kimi zaman da bir yönetim şeklini ifade etmektedir. Birey, toplum ve devlet açısından “*demokratik bakışa mazhar olmak*” meşruyet ölçüsünde arzu edilen bir özelliktir. Bu nedenle demokrasi; sahip olmayanlar açısından ulaşılması gereken bir hedef, sahip olanlar açısından korunması ve yükseltilmesi gereken bir değerdir. Demokrasi, eleştirilen yönlerine ve eksikliklerine rağmen bugün için en geçerli ve en yaygın sistem olma niteliğini sürdürmektedir.

Demokrasi, ezber bir ifadeyle halkın yönetimi iddiasıyla ortaya çıksa da zamanla halkın yönetenleri belirlediğı bir düzene indirgenmiştir. Siyaseti inşa sürecindeki rolü dışında sahip olduğı veya öne sürdüğü özellikler, demokrasiyi yüceltmiş ve diğerk yönetim anlayışlarının üzerine taşımıştır. Kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, muhalefetin varlığı, insan haklarına bağıllık demokrasisinin sahip olduğı özelliklerden sadece birkaçıdır. Ancak, demokrasi her yerde ve her zaman diliminde aynı şekilde uygulanmamaktadır. Demokrasinin yorum biçimi, ülkelerin ve toplumların sahip olduğı demokratik kültür ile paralellik göstermektedir. Bu nedenle bazı çevreler, sandığı ölçü kabul eden bir demokrasi tanımını yaparken kimileri de buna ilaveten demokrasin yaşamdaki izlerini arayan bir yaklaşım benimsemektedir. Demokrasinin ne olduğı aslında o toplumda demokrasiinin nasıl algılandığıyla yakından ilgilidir.

“*Türkiye’de Demokrasi: Süreç Yapı Tartışmalar*” kitabı, demokrasiinin temel parametreleri üzerinden ülkenin demokrasi profilini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Batı menşeli bir kavram olan ve Türkiye’nin kendi dinamikleriyle ve kendine özgü biçimde anımlandığı demokrasi, bu çalışmada ilk olarak tarihsel süreç perspektifinden ele alınmıştır. Daha sonra demokrasiinin yapısal niteliğı ile yakından ilişkili anayasalar, hükümet sistemleri, siyasal partiler, siyasal ideolojiler, siyasal kültür, siyasal katılma, seçimler/referandumlar, siyasal hareketler, sivil toplum, insan hakları ve bürokrasi başlıkları Türkiye özelinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeye, satır aralarında zaman zaman eleştirel bir bakışa tabi tutulmuş, böylelikle Türk demokrasiisinin tartışılmasına kapı aralanmıştır.

Türkiye’nin farklı üniversitelerinden, alanında uzman değerli hocalarımızın katkılarıyla hazırlanan bu çalışma ortak aklın bir ürünü olarak okuyucuyla paylaşılmıştır.

İsmail DURSUNOĞLU

EDİTÖR HAKKINDA

Erzurum il nüfusuna kayıtlı Dursunoğlu, 1988 yılında Bayburt'ta doğdu. İlk ve orta eğitimini Bayburt'ta, lise eğitimini Trabzon'da tamamladı. 2005-2009 yılları arasında Süleyman Demirel Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünde lisans ve 2009-2012 yıllarında aynı bölümde yüksek lisans derecesi elde etti. 2013-2017 yılları arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda doktora derecesi kazandı. 2011 yılında Bayburt Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak akademik kariyerine başlayan Dursunoğlu, 2018 yılında ise Doktor Öğretim Üyesi oldu.

Siyasal iletişim, seçmen davranışları, demokrasi, ordu-siyaset ilişkileri, Türkiye'de siyasal hayat, toplum, kültür ve kimlik alanlarında çalışmaları bulunan Dursunoğlu'nun, Modernleşme Bağlamında Türkiye'nin Sosyo-Politik Yapısı (2019) ve Yeni Yüzyılda KentSEL Siyaset (2021) şeklinde iki editörlüğü; Siyasal Davranışlar (2018), Türkiye'de Siyasal Katılma (2021) ve Kent Kimlik ve Kültür Ekseninde Bayburt Mahalle Odaları (2020) adında üç kitabı bulunmaktadır.

YAZAR LİSTESİ

Ahmet Ali UĞAN / Yeter SOLAK

İsmail DURSUNOĞLU

Sıla SABANCIAR EREN

Eray GÖÇ

Handan BOYALI

Rengül EKİZCELEROĞLU

Oğuzhan ASLANTÜRK

Melih COŞGUN

Emel İLTER

Serkan GÜNDOĞDU

Abdulkadir ÖZDEMİR

Bahar GİDERSOY

Fatma Armağan TEKE LYOLD

Murat Saltuk BİLGİLİ

Namık Kemal ÖZTÜRK / Zafer KOCA

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	3
EDİTÖR HAKKINDA	5
YAZAR LİSTESİ	7
1808’DEN ÇOK PARTİLİ HAYATA DEMOKRATİK SÜREÇ	11
Ahmet Ali UĞAN - Yeter SOLAK	
ÇOK PARTİLİ HAYATTAN 1980’E DEMOKRATİK SÜREÇ	35
İsmail DURSUNOĞLU	
1980’DEN GÜNÜMÜZE DEMOKRATİK SÜREÇ	65
Sıla SABANCILAR EREN	
TÜRKİYE’DE ANAYASAL SÜREÇ	95
Eray GÖÇ	
TÜRKİYE’DE HÜKÜMET SİSTEMLERİ	115
Handan BOYALI	
TÜRKİYE’DE SİYASAL PARTİLER	145
Rengül EKİZCELEROĞLU	
TÜRKİYE’DE SİYASAL İDEOLOJİLER	163
Oğuzhan ASLANTÜRK	
TÜRKİYE’DE SİYASAL KÜLTÜR	201
Melih COŞGUN	
TÜRKİYE’DE SİYASAL KATILMA	215
Emel İLTER	

TÜRKİYE’DE SEÇİMLER VE SEÇİM SİSTEMLERİ	239
Serkan GÜNDOĞDU	

TÜRKİYE’DE REFERANDUMLAR	271
Abdülkadir ÖZDEMİR	

TÜRKİYE’DE SİYASAL HAREKETLER	303
Bahar GİDERSOY	

TÜRKİYE’DE SİYİL TOPLUM	317
Fatma Armağan TEKE LLOYD	

TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI	341
Murat Saltuk BİLGİLİ	

TÜRKİYE’DE BÜROKRASİ	373
Namık Kemal ÖZTÜRK - Zafer KOCA	

TÜRKİYE’DE REFERANDUMLAR

Abdülkadir ÖZDEMİR

Kurum Bilgisi: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Dr.Öğr.Üyesi

Orcid: 0000 0002 7306 6196

Mail: ozdemir.kadir@hotmail.com

Siyasi ve Hukuki Süreç

Giriş

Türkiye’de referandumlar/halkoylamaları yeni anayasaların kabulü ve anayasa değişiklikleri için yapılabilmektedir. 1961 ve 1982 yıllarında yeni anayasaların kabulü için; 1987, 1988, 2007, 2010 ve 2017 yıllarında ise 1982 anayasası üzerinde değişiklikler yapabilmek için halkoylamalarına başvurulmuştur. 1961 ve 1982 Anayasaları, 1960 ve 1980 darbelerinde aktif rol oynayanlar ve bu kişilerin görevlendirdikleri diğer kişiler tarafından hazırlanmış, sonrasında ise halkın onayına sunulmuştur. Ancak bu iki halkoylamasının da anayasal temeli yoktur. Çünkü 1961 Anayasası’nın ortadan kaldırdığı 1924 Anayasası’nda ve 1982 Anayasası’nın kaldırdığı 1961 Anayasası’nda, anayasanın değiştirilmesi veya yeni bir anayasanın yapılması sürecinde “halkoylaması” ile ilgili bir hüküm yer almamaktadır. 1960 darbesinde rol oynayanlar ve 1961 Anayasası’nı hazırlayanlar ile 1980 darbesinde rol oynayanlar ve 1982 Anayasası’nı hazırlayanlar, 1961 ve 1982 yıllarında yapılan halkoylamalarıyla kendilerine meşruiyet kazandırmayı amaçlamışlardır. 1961 ve 1982 yıllarında yapılan halkoylamalarıyla yeni anayasalar kabul edilmiş olsa da bu iki oylama Gözler (1988) tarafından “plebisit” olarak nitelendirilmektedir. Çünkü hem anayasa metnlerinin hazırlanmasında halk yer almamış hem de halkoylaması kararı halkın seçtiği kişiler tarafından değil darbeyle yönetimi ele geçiren kişiler tarafından alınmıştır.

1982 Anayasası’nın kabulü ile birlikte “*halkoylaması*” kavramı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda yer almış, 1982 Anayasası’nın kabulü sonrasındaki halkoylamaları, anayasa ve diğer mevzuat hükümlerine göre yapılmıştır. 1961 ve 1982 yıllarında yapılan anayasalar, mevcut olan anayasayı tamamen ortadan kaldırdığı için asli kurucu iktidar tarafından yapılan anayasa olarak nitelendirilmektedir. Bir başka ifadeyle, bir anayasayı tamamen ortadan kaldırarak yeni bir anayasa hazırlanmış ise yeni anayasayı yapan iktidara asli kurucu iktidar denmektedir. Mevcut anayasa üzerinde değişiklik yapan iktidarlara ise tali kurucu iktidar adı verilmektedir. Bu nedenle 1982 Anayasası üzerinde değişiklik yapan tüm iktidarlara tali kurucu iktidar olarak nitelendirilmektedir.

1961 ve 1982 yıllarında yapılan halkoylamaları dışındaki diğer beş halkoylaması anayasa değişikliklerinin kabulü için yapılmıştır. Hemen belirtmek gerekir ki her anayasa değişikliği halkoylamasına sunulmak

zorunda değildir. Şayet anayasa değişikliklerine ilişkin kanunlar¹, mecliste yeterli oranda kabul oyu almış ise anayasa değişiklikleri halkoylamasına sunulmadan da yapılabilmektedir. 1982 Anayasası yüksek bir oy oranı ile kabul edilmesine rağmen, kabulünden günümüze kadar birçok değişikliğe uğramış, bu değişikliklerden bazıları direkt olarak yürürlüğe konulmuşken bazıları halkoylamasına sunularak yürürlüğe girmiştir.

Halkoylamalarında temel amaç anayasada yer alan bazı hükümlerin veya anayasanın tamamının değiştirilmesinde seçmen tercihinin belirlenmesidir. Ancak, halkoylamaları siyasi partilerin güven tazelemesi veya seçmen desteğini hesaplayabilmesi amacıyla yapılabildiği gibi siyasi krizleri çözülmek için bir araç olarak da kullanılabilir. Örneğin, 1988 yılında yapılan halkoylamasında her ne kadar anayasada az sayıda değişikliğin olanması amaçlanmış olsa da, bu halkoylamasında dönemin Başbakanı Turgut Özal kendisine olan seçmen desteğini de ölçebilmiştir. 2007 yılında ise, görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in yerine yeni bir Cumhurbaşkanı seçilebilmesi için yapılan TBMM toplantılarında siyasi krizler/çıkmazlar yaşanmış ve bu tür krizlerin yeniden yaşanmaması için gerekli anayasa değişiklikleri yapılarak halkoylamasına sunulmuştur.

Türk siyasal hayatında yalnızca bir kez iktidarın desteklemediği halkoylamasında (1987 yılında yapılan halkoylamasında) seçmenlerin çoğunluğu anayasa değişikliklerini onaylamış; bir kez ise iktidar tarafından desteklenen halkoylamasında (1988 yılında yapılan halkoylamasında) seçmenlerin çoğunluğu anayasa değişikliklerini onaylamamıştır. 1987 ve 1988 yıllarında yapılan halkoylamaları, dönemin iktidar partisi olan Anavatan Partisi'nin istediği sonuçların tam tersi şeklinde sonuçlanmıştır. 1987 yılında ANAP, “Hayır” cephesinde iken halkoylamasında %50,2 oranında “Evet” oyu kullanılmış; 1988 yılında ise ANAP, “Evet” cephesinde iken halkoylamasında %65 oranında “Hayır” oyu kullanılmıştır.

¹ Anayasa değişiklikleri de kanunla yapılmaktadır. Örneğin 1982 Anayasası'nın bazı maddelerinde değişiklikler yapılacaksa, bu değişiklikleri içeren bir kanun hazırlanması gerekmektedir.

Türkiye’deki Referandumlara Retrospektif ve Prospektif Bir Bakış

1961 Referandumu

Türkiye’de 1946 yılında çok partili yaşama fiili olarak geçilmiş olsa da iktidar ilk kez 1950 genel seçimleri sonucunda el değiştirmiştir. 1950 genel seçimleri sonucunda tek başına iktidar olmayı başarabilen DP, 1954 ve 1957 seçimlerinin de galibi olmuştur. 1946-1960 yılları arasında iktidar ile muhalefet arasında sürekli olarak gerginlikler yaşanmış, bu gerginlikler özellikle 1957 seçimleri sonrasında daha da artmıştır (Sala, 2017). İstanbul ve Ankara’da üniversite ve Harp Okulu öğrencilerinin eylemleriyle iktidar sürekli olarak protesto edilmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihine gelindiğinde, askeri darbenin gerçekleşmesiyle birlikte kendilerini Milli Birlik Komitesi (MBK) olarak adlandıran 38 subay, dönemin Başbakanı Adnan Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar başta olmak üzere çok sayıda bakan ve milletvekilini tutuklatmış, TBMM’nin faaliyetlerini geçici süreliğine durdurarak ülke yönetimini ele geçirmiştir.

MBK, 12.06.1960 tarihinde kabul edilerek 14.06.1960 tarihli ve 10525 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Hükmülerinin Kaldırılması ve Bazı Hükmülerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun*” başlığını taşıyan 1 sayılı kanunu hazırlayıp TBMM’nin tüm görev ve yetkilerini üstlenmiş, MBK Başkanına devlet başkanlığı yetkisi vermiştir. MBK’nın yasama yetkisini üstlenmesi ve yürütme yetkisini MBK başkanına vermesi, MBK tarafından çıkarılan 1 sayılı kanuna dayandırılmıştır. Bu görev üstlenmesinin anayasal bir dayanağının olmadığı ve bu nedenle de yetkilendirme ve görevlendirme işleminin hukuka uygun olmadığını söyleyebilmek mümkündür. Çünkü bahsi geçen 1 sayılı kanun, ülkenin meşru yasama erki tarafından değil ülke yönetimini askeri darbe ile ele geçiren MBK tarafından hazırlanmıştır.

Darbe gerçekleştirilebilmiş olsa da, MBK yeni anayasa ve seçim kanununu yapabilecek bilgi ve tecrübeye sahip değildi. Bu nedenle anayasa ve seçim kanununun yapılması için bir komisyon kurulmasına karar verildi. MBK, Sıddık Sami Onar başkanlığında kurulan bir komisyona anayasa tasarıları hazırlama yetkisi vermiş ancak bu komisyon tarafından hazırlanan tasarı yerine, daha sonra kurulan Kurucu Meclis’e bağlı anayasa komisyonunun hazırladığı anayasa metni halkoylamasıyla kabul edilmiştir.

Kurucu Meclis'in meşruluğunu sağlamak amacıyla MBK, 13 Aralık 1960 tarih ve 157 kanun numaralı “*Kurucu Meclis Teşkilî Hakkında Kanun*”u hazırlamıştır. Bu kanuna göre Kurucu Meclis, MBK ve Temsilciler Meclisi olmak üzere iki kanattan oluşmuştur. MBK, bu kanunda imzası olan başkan ve üyelere iki kanattan oluşurken, Temsilciler Meclisi; Devlet Başkanı ve MBK tarafından seçilen temsilciler, MBK tarafından kurulmuş olan bakanlar kurulu üyeleri, illerin temsilcileri, siyasi parti temsilcileri ve diğer teşekkül ve kurumların temsilcilerinden oluşmaktaydı.

Temsilciler Meclisi’nde yer alacak olan siyasi parti temsilcileri için sınırlama getirilmiş, Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’ne Temsilciler Meclisi’ne üye gönderme hakkı tanınmışken Demokrat Parti mensupları bu haktan mahrum bırakılmıştır. Diğer teşekkül ve kurumların temsilcileri ise, barolar, basın, Eski Muharipler Birliği, esnaf teşekkülleri, işçi sendikaları, odalar, öğretmen teşekkülleri, tarım teşekkülleri, üniversite, yargı organları temsilcilerinden ve gençlik temsilcilerinden oluşmaktaydı. MBK, anayasa ve seçim kanunu hazırlama yetkisini Temsilciler Meclisi’yle paylaşarak, hazırlanacak kanun ve anayasaya meşruluk kazandırmayı amaçlamıştır.

157 sayılı kanun, anayasanın halkoylamasında reddedilmesi durumunda ne olacağına dair hükümler de içermekteydi. Olası bir ret durumu halinde her yüz bin nüfus için, yeni seçim kanunu hükümleri kullanılarak bir temsilci seçilecek, yeni temsilciler meclisinin göreve başlamasıyla eski temsilciler meclisinin hukuki varlığı sona erecek ve 157 sayılı kanunda temsilciler meclisine verilen yetkilerle bir anayasa hazırlanıp halkoylamasına sunulmaksızın, devlet başkanı tarafından yayımlanarak yürürlüğe girecekti. Kısacası, halkoylamasında olumsuz bir sonuç çıkması durumunda, yeni yapılacak olan anayasa halkoylamasına sunulmadan kabul edileceği için, halkoylaması sonucunun olumsuz çıkmasının pek de bir önemi yoktu. Böyle bir durumda sadece Temsilciler Meclisi üyeleri değişecekti.

“Referandum/Halkoylaması”, Türkiye’de o zamana kadar henüz uygulanmamıştı. Bu nedenle halk, referandumun ne anlama geldiğini bilmiyordu. O dönemde henüz televizyonun yaygın olmayışı ve nüfusun büyük bir kısmının kırsal kesimde yaşıyor olması nedeniyle, seçmenler neye “Evet” veya “Hayır” diyecekleri hakkında yeterli düzeyde fikir sahibi değillerdi. Bu nedenle yeni anayasanın İslam dinine uygunluğu ile ilgili fetva bile hazırlanmıştı. CHP lideri İsmet İnönü, CKMP lideri Osman Bölükbaşı

ve Adalet Partisi lideri Ragıp Gümüşpala yeni anayasanın kabul edilmesi yönünde propaganda yaparlarken, halkkoylaması sürecinde olumsuz siyasi propaganda yasağının olmamasına rağmen açıkça “Hayır” kampanyası düzenleyen siyasi parti de yoktu. Halkkoylamasının olumlu sonuçlanması için sadece siyasetçiler değil, MBK da propagandalara katılmaktaydı (Karakartal, 1984). “Evet”, beyaz; “Hayır” kırmızı oy pusulası ile temsil ediliyordu. 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan halkkoylamasında, Kurucu Meclis tarafından kabul edilen anayasa metni (1961 Anayasası) %38,3 “Hayır” oyuna karşı %61,7 “Evet” oyu ile seçmenler tarafından kabul edildi. Halkkoylamasına katılım oranı %80,9 geçerli oyların oranı %99,6 olmuştur. Halkkoylaması sonuçlarına bakıldığında, 1960 Darbesi ve Demokrat Parti’nin anayasa yapım sürecinden dışlanması, DP’li seçmenlerin “Hayır” oyu kullanmasında etkili olduğunu; ancak DP seçmenlerinin önemli bir kısmının da halkkoylamasında “Evet” oyu kullandığını söyleyebilmek mümkündür. Çünkü DP’nin 1957 seçimlerinde aldığı oy oranı % 48,6 olmasına rağmen halkkoylamasındaki “Hayır” oyları % 38,3 oranında olmuştur. Ayrıca bu halkkoylamasına seçmenlerin % 80,9’u katılım sağlamıştır.

MGG tarafından 27.05.1961 tarihinde kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, önce 31.05.1961 tarihli ve 10816 sayılı Resmi Gazete’de “*Halkkoylamasına Sunulacak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*” başlığıyla yayımlanmış; 9 Temmuz 1961 tarihindeki halkkoylamasının olumlu sonuçlanması neticesinde ise 334 kanun numarasıyla 20 Temmuz 1961 tarihinde 10859 sayılı Resmi Gazete’de “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*” başlığıyla tekrar yayımlanmıştır.

1961 Anayasası incelendiğinde, anayasanın giriş bölümünde 1960 darbesinin meşrulaştırılmaya çalışıldığını görebilmek mümkündür. Bu meşrulaştırma çabasının da 1971 ve 1980 yıllarında yapılan askeri müdahaleleri cesaretlendirdiği açıktır. 1961 Anayasasının kabul edilmesiyle birlikte, yasama faaliyetlerinin denetimi için Anayasa Mahkemesi ve planlı kalkınma için Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Akşin’e göre (2019) DPT, keyfi yatırımları önleyemese de frenleyebilmek amacıyla kurulmuştur. TBMM’de çift kanatlı bir meclis oluşturulmuş, yeni kurulan Cumhuriyet Senatosu için 1980 yılına kadar toplamda 8 kez seçim yapılmıştır. Türkiye, Osmanlı Meclis-i Mebusanı’ndan sonra ilk kez ikili meclis sistemine dönmüştür (Gündüz, 2018). 1960 darbesi öncesinde yaşanan bazı kısıtlamaların etkisi de göz önünde bulundurularak temel hak ve özgürlükler anayasal güvence altına alınmış, işçilere sendika kurma, toplu sözleşme ve grev hakkı tanınmıştır. Anayasada memurların sendika üyesi

olamayacaklarına dair bir hüküm olmasa da siyasi partilere üye olmaları yasaklanmıştır. 1971 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle² memurların sendikalara üye olmaları yasaklanmıştır. Sosyal devlet ilkesi de ilk kez 1961 Anayasası'nda ye almıştır. Yukarıda sayılan ve diğer birçok yönüyle, 1961 Anayasasının, 1924 Anayasasına göre daha özgürlükçü olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Karatepe'ye (2017: 208-210) göre, tepkisel nitelikli olan 1961 Anayasası, egemenlik anlayışını değiştirmiş ve askeri vesayet rejimini de başlatmıştır.

1924 anayasası “*güçlü meclis ama ona hakim olan yürütme*” üzerine şekillenmişken, 1961 anayasası “*sınırlandırılmış yasama ve daha da sınırlandırılmış yürütme*” üzerine şekillenmiştir (Yılmaz, 2000). 1961 Anayasasının güçler ayrılığının sağlandığı ilk anayasa olduğunu ve bu nedenle Türkiye’de gerçek manada parlamenter sistemin 1961 anayasasının kabulü ile birlikte uygulanmaya başlandığını söyleyebilmek mümkündür. Ayrıca, Cumhurbaşkanı seçilenin partisi ile ilişkisinin kesilmesi ve bir kimsenin arka arkaya iki defa Cumhurbaşkanı seçilememesi hükümleri de ilk kez 1961 Anayasasında yer almıştır.

1982 Referandumu

1970’li yıllarda yaşanan siyasal istikrarsızlık (kurulan hükümetlerin seçim dönemi tamamlanmadan sona ermesi ve hükümetlerin kurulamaması), ekonomik sorunlar (devalüasyon, enflasyon ve bazı malların temin edilmesinde yaşanan güçlükler), sistemsel krizler (görev süresi dolan 6. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ün yerine yeni Cumhurbaşkanı’nın seçilememesi³), faili meçhul cinayetler, siyasi suikastlar ve en önemlisi toplumsal olaylar ve siyasi çatışmalarla ordu ile hükümetlerin eşgüdümü çalışmaması veya çalışamaması, 1980 darbesinin gerçekleşmesine neden olmuştur. Darbe bildirisinde de bu sorunlara değinilmiştir.

12 Eylül 1980 tarihinde, 1960 darbesinin aksine emir ve komuta zinciriyle gerçekleşen askeri darbe sonucunda ülke yönetimine el konulmuş, siyasi partiler kapatılarak siyasal faaliyetler yasaklanmış, meclisin ve hükümetin faaliyetlerine 1983 yılı genel seçimlerine kadar son verilmiştir.

²Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklennesi Hakkında Anayasa Değişikliği, Kanun numarası: 1488, Resmi Gazete tarihi: 22 Eylül 1971, Resmi Gazete Sayısı 13964

³6 Nisan 1980 tarihinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ün görev süresi tamamlanmıştı. Darbeden bir gün önce 11 Eylül 1980 tarihinde TBMM’de yapılan 124. Birleşim’de dahi (Cumhurbaşkanlığı için yapılan 115. turda) yeni Cumhurbaşkanı seçilememişti.

27.10.1980 tarihli ve 2324 kanun numaralı yedi maddeden oluşan “*Anayasa Düzeni Hakkında Kanun*”un yayımlanmasıyla TBMM ve Cumhuriyet Senatosu’na ait olan tüm görev ve yetkiler Milli Güvenlik Konseyi’ne, Cumhurbaşkanına ait olan görev ve yetkiler ise MGK Başkanına devredilmiştir (MGK Başkanı, Devlet Başkanı sıfatıyla Cumhurbaşkanına ait olan görev ve yetkileri devralmıştır). MGK, Deniz Kuvvetleri eski komutanı Emekli Oramiral Bülend Uluşu’yu Başbakan, Turgut Özal’ı ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak atamıştır. Bu kanunda yeni bir anayasanın kabulüne kadar 9 Temmuz 1961 tarihli ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın bazı istisna maddeleri hariç yürürlükte kalacağı ve MGK tarafından yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların anayasaya aykırılığı iddiasının ileri sürülemeyeceği belirtilmiştir. Kanunda yer alan hükümler yasama ve yürütme yetkisinin sadece MGK’da olacağını açıkça ortaya koymaktadır.

2324 sayılı kanunun hemen ardından, 12 Aralık 1980 tarihinde 2356 kanun numarasıyla yürürlüğe giren beş maddelik “*Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun*”da MGK üyeleri belirtilmiş⁴ ve TBMM’nin fiilen göreve başlayana kadar MGK üyelerinin yaş hadlerine ve rütbelerine bakılmaksızın görevlerinin devam edeceği ifade edilmiştir.

Darbe öncesinde yaşanan siyasi sorunlar ve aşırı özgürlükçü bir düzenin ortaya çıkardığı olumsuz durumlar, 1961 Anayasası’nın büyük eksiklikler ve hatalar içerdiğini ortaya çıkarmıştır. Evren ve kurnayları da 1980 darbesi öncesindeki anarşi ortamının nedeninin 1961 Anayasası’ndaki aşırı özgürlükçü düzenlemeler olduğuna inanmaktaydı. Bu nedenle 1980 darbesinin mimarları 1961 Anayasası’nın yerine kesinlikle yeni bir anayasanın yapılması gerektiğini savunmaktaydı. 29 Haziran 1981 tarihinde çıkarılan 2485 sayılı “*Kurucu Meclis Hakkında Kanun*” ile anayasayı, siyasi partiler kanununu ve seçim kanununu yapmak ve görevi TBMM’nin fiilen göreve başlayana kadar devam edecek olan Kurucu Meclis kurulmasına karar verilmiştir. Kurucu Meclis, MGK (askeri kanat) ve Danışma Meclisi (sivil kanat) olmak üzere iki kanattan oluşmaktaydı. Danışma Meclisi, 1960 darbesi sonrasında kurulan Temsilciler Meclisi’ne göre daha az yetkilere sahipti.

⁴MGK; Genel Kurnay Başkanı ve dört kuvvet komutanı olmak üzere beş kişiden oluşmaktaydı. Dönemin Genel Kurnay Başkanı Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun’dı.

1961 anayasası hazırlanırken anayasa yapım sürecine siyasi partiler de dahil edilmişti; ancak 1982 anayasası hazırlanırken Danışma Meclisi'nde 11 Eylül 1980 tarihinde herhangi bir siyasi partinin üyesi olanlar yer almamıştı. Danışma Meclisi'ne üye olmak için başvuran adaylar arasından MGK seçim yapmaktaydı ve Danışma Meclisi tarafından alınan kararlar MGK tarafından reddedilebilmekteydi. Bu durum Danışma Meclisi'nin, MGK'nın onayı olmadan bir karar alamayacağını açıkça göstermektedir.

Danışma Meclisi, 2485 sayılı kanunun verdiği görev ve yetkiyle anayasa taslağını hazırlamış, anayasa taslağı, MGK'ya sunulmuş; ancak MGK taslak üzerinde değişiklikler yapmıştır. MGK tarafından değiştirilen taslak, 18.10.1982 tarihinde kabul edilerek 20.10.1982 tarih ve 17844 sayılı Resmi Gazete'de 2709 kanun numarasıyla yayımlanmıştır. Yayımlı yürürlük maddesinde (177. maddede) anayasanın halkoylaması sonucu kabul edilip Resmi Gazete'de yayımlanması ile yürürlüğe gireceği belirtilmiştir. 07.11.1982 tarihinde yapılan halkoylamasında, yeni anayasanın %91,4 oranında kabul oyu almasıyla, “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*”, 09.11.1982 tarihli ve 17863 sayılı Resmi Gazete'de (mükerrer), 2709 kanun numarasıyla yeniden yayımlanmıştır.

7 Kasım 1982 tarihinde yapılan halkoylaması sadece anayasanın kabulünü değil, aynı zamanda yedinci Cumhurbaşkanı seçilmesini de içeriyordu. Yani anayasanın kabulüyle birlikte MGK Başkanı Kenan Evren Cumhurbaşkanı olarak seçilmişti. Bu düzenlemenin amacı, yeni yapılacak olan genel seçimde ülke yönetiminin tamamını sivilere devredilmesini engellemek ve Cumhurbaşkanı seçiminde ortaya çıkabilecek yeni bir siyasi tıkanıklığa mahal vermemektir. Çünkü referandumdan sonra yapılacak olan genel seçimlerde ortaya çıkabilecek meclis aritmetiğini ve meclis aritmetiğinin Cumhurbaşkanı seçim sürecinde yeni bir tıkanıklığı beraberinde getirip getirmeyeceğini tahmin edebilmek mümkün değildi. Anayasanın kabulü için yapılan bu halkoylamasında aynı zamanda Cumhurbaşkanı da belirlenmesi demokratik olarak görülse de; bu oylamada Cumhurbaşkanı için tek aday olması ve oylamanın reddi halinde ne olacağının belirsiz olması, oylamanın demokratik olmadığını çok net bir şekilde göstermektedir.

5 Ağustos 1982 tarihli ve 17773 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan MGK Kararında (70 Nolu Karar), anayasa referandumu sürecine ilişkin bazı yasaklar ve sınırlamalar belirtilmiştir. Karara göre; “*Feshedilmiş siyasi partilerin 11 Eylül 1980 tarihindeki Genel Başkanı, Genel Başkan*

Yardımcısı veya Vekili, Genel Sekreteri, Genel Sekreter Yardımcıları ve Genel Yönetim Kurulu üyesi sıfatını haiz olan mensupları ile haklarındaki soruşturma veya kamu davası devam etmekte olan veya halen tutuklu bulunan veya hükümlü olan diğer mensuplarının, yeni Anayasa üzerindeki görüş dahil, Türkiye'nin geçmiş veya gelecek siyasi ve hukuki durumu ile ilgili olarak sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları” yasaklanmışken; “Yüksek yargı organları, Sayıştay, Yüksek Öğretim Kurulu ve Üniversiteler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kurum ve kuruluşları, basın kuruluşları, faaliyetleri yasaklanmamış olan sendika federasyonları ve konfederasyonları ile bilimsel amaçlı dernek ve özel statülü kuruluşlar yeni Anayasa taslağı üzerindeki düşünce ve önerilerini ya doğrudan veya hut tertipleyecekleri akademik ve bilimsel nielikteki toplantılar, seminer ve konferanslar yolu ile ve ancak bu kurum ve kuruluşların tüzel kişiliğine ait olmak kaydıyla sözlü veya yazılı olarak” açıklayabilecekleri de ifade edilmiştir.⁵ MGK başkanı ve Devlet Başkanı Kenan Evren, halkoylamasına sunulacak olan anayasanın tanıtımı ve seçmenleri “Evet” yönünde oy kullanmaları hususunda ikna etmek amacıyla radyo ve televizyon konuşmalarının yanı sıra birçok ilde mitingler de düzenlenmiştir.

Anayasanın halka tanıtımının serbest; ancak eleştirilmesinin ve eski siyasi parti üyelerinin anayasa hakkında sözlü ve yazılı beyanda bulunmalarının yasak olması 12 Eylül 1980 öncesinde ülkedeki ciddi kutuplaşma ve toplumsal sorunların tekrar yaşanmaması için alınan tedbirler olarak görülmektedir. Çünkü halkoylamasına sunulacak olan anayasa hakkında görüş beyan edenlerin, birbirleriyle yeniden bir çatışma ortamına sürüklenmesi istenmemektedir. Başka bir ifadeyle MGK, ortaya çıkma ihtimali olan her türlü toplumsal ve siyasal kaos için sert önlemler alıyordu. Yılmaz’a göre (2000), 12 Eylül yönetimi 1961 Anayasasının toplumun aşırı siyasallaşmasında etkili olduğunu savunmuş ve siyasal alanı mümkün olduğunca daraltmayı amaçlamıştır.

1982 Anayasası hazırlanırken MGK üyeleri kendilerini Anayasanın geçici 15. maddesiyle güvenceye almışlardır. Bu maddeye göre MGK üyelerine, konsey döneminde kurulmuş olan hükümetlerin ve Danışma Meclisi’nin üyelerine karşı yargı yolu kapatılmıştır. Ancak bu madde 2010 yılı anayasa değişikliği referandumu ile birlikte kaldırılmış ve bahsi geçen kişilerin eylem ve işlemleri için yargı yolu tekrar açılmıştır.

⁵Referandum sürecine ilişkin yasalar ve sınırlı izinler için Bknz: 5 Ağustos 1982 tarihli ve 17773 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Milli Güvenlik Konseyi Kararı (70 Nolu Karar)

1961 anayasasının halkoylaması sürecinde, anayasanın kabul edilmemesi durumunda ne olacağı belli iken; 1982 anayasasının halkoylaması sonucunda reddedilmesi durumunda ne olacağı belli değildi. Bir başka ifadeyle, Kurucu Meclis'e yeni anayasa tasarısının hazırlanması için yetki veren 2485 sayılı “*Kurucu Meclis Hakkında Kanun*” anayasanın halkoylamasında reddedilmesi halinde nasıl bir yol izleneceğine dair hükümler içermiyordu. Bu belirsizlik halkoylamasına yüksek oranda bir katılımın olmasında ve yeni anayasanın yüksek bir oranla kabul edilmesinde etkili olmuştur.⁶ Yüksek katılım ve yüksek kabul oyunun farklı nedenlerinin olduğunu söyleyebilmek de mümkündür. Darbe öncesinde Türkiye’de yaşanan kaos ortamına geri dönmeme isteği, katılımın zorunlu olması ve katılmama durumunda yaptırımla karşılaşma endişesi ve ordunun hakim olduğu bir ortamda sandık başında nöbet tutan askerlerin yanında ret oyu vermenin ortaya çıkarabileceği korku, katılımdaki ve kabul oylarının yüksek olmasındaki diğer etmenlerdir.

1961 yılındaki halkoylamasında olduğu gibi 1982 halkoylamasında da “Hayır” propagandası yapmak serbest olsa da mümkün değildi. Çünkü anayasayı hazırlayanlar darbe yapanlar veya darbe yapanların belirledikleri kişilerdi. Mavi oy ret/hayır; beyaz oy kabul/evet anlamına geliyordu. Her ne kadar 1980 darbesi öncesindeki anarşi ortamı son bulmuş olsa da halk ve siyasetçiler artık askerlerin kışlalarına dönmelerini istiyorlardı. Halk, yönetimin sivil bir idareye devredilmesi için de bu anayasanın kabul edilip yeni bir genel seçim yapılması gerektiğinin farkındaydı.

Anayasanın kabulünden sonra ve 1983 seçimlerinden önce “*Siyasi Partiler Kanunu*” ve “*Milletvekiliği Seçim Kanunu*” hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Bu seçim kanunu Lewis’e (2019) göre, büyük partilerin gücünü artırmak ve küçük grupların zayıflamasını veya yok olmasını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Bu dönemde TBMM faaliyetlerine son verilmesi nedeniyle adı geçen kanunlar MGK ve Kurucu Meclis tarafından hazırlanmıştır.

Siyasi istikrarsızlığın yaşanmaması düşüncesiyle yüzde on seçim barajının ilk kez uygulandığı 1983 genel seçimlerine, sadece MGK’nın onay

⁶1982 yılında yapılan halkoylamasındaki % 91,3 katılım gerçekleşmiş, kullanılan oyların % 99,8’i geçerli sayılmıştır. Türkiye’de yapılmış olan yedi referandum içerisinde en yüksek kabul oranı (% 91,4) bu referandumda gerçekleşmiştir.

verdiği siyasi partiler katılabilmiştir⁷. Hatta siyasi partilerin gösterecekleri adaylar da MGK'nın onayına tabi tutulmuştur. MGK tarafından Büyük Türkiye Partisi'nin başvurusu reddedilirken, ilk onay Emekli Orgeneral Turgut Sunalp tarafından kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne verilmiştir. Seçime katılmasına onay verilen diğer partiler ise Halkçı Parti ve Anavatan Partisi olmuştur. Askeri Yönetim MDP'yi açıkça desteklemesine rağmen, 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimlerde Turgut Özal'ın genel başkanlığını yaptığı Anavatan Partisi en yüksek oyu almıştır. 1982 Anayasası'nın kabulüyle birlikte, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Bülent Ecevit ve Alparslan Türkeş başta olmak üzere birçok siyasetçinin siyaset yapma yasası olduğundan bu kişiler seçin faaliyetlerine katılamamışlardır. Her ne kadar 1980-1983 yılları arasında faaliyet gösteren Kurucu Meclis'te sivil yer alsa da bu ara rejim döneminde ülke yönetimi tamamen MGK'nın kontrolünde ve güdümünde olmuştur.

Özetle, 1980 darbesi sonrasında MGK kendi çıkardığı kanun ile öncelikle yasama ve yürütme yetkisini kendisinde toplamış, sonrasında ise MGK tarafından hazırlanan kanunlar ile kendisine yeni yetkiler vermiştir. Kısacası MGK ülke yönetimi ile ilgili olan tüm yetkileri kendinde toplamıştı. Bu yetkilere dayanarak Kurucu Meclis'in sivil kanadını oluşturan Danışma Meclisi'ni kurmuş; ancak Danışma Meclisi'nde yer alacak olan kişiler de yine MGK'nın onayından geçmiştir. Sadece Danışma Meclisi'ne üye olabilecek kişiler değil; aynı zamanda Danışma Meclisi'nin aldığı kararlar da MGK'nın onayına tabi tutulmuştur. Sonuç olarak 12 Eylül 1980 darbesinden 6 Kasım 1983 tarihindeki genel seçimler sonucunda Turgut Özal'ın Başbakanlığında 45. hükümet kurulana kadar, Türkiye MGK tarafından yönetilmiştir. Darbe sonrasında yeni bir anayasa yapıldığı için, Yılmaz'a göre (2000) 1980 darbesi de 1960 darbesi gibi siyasal ve anayasal bir işlev görmüştür.

1982 yılında yapılan halkoylaması, Türk siyasal hayatında en yüksek oranla kabul edilen halkoylaması olmuştur. Darbe sonrasında, on binlerce insan yargılanmış, çok sayıda insan idam edilmiştir. Darbeyi yapanlara göre, 1980 öncesinde yaşanan toplumsal sorunların nedeni, 1961 Anayasası'nın verdiği aşırı özgürlükçü bir ortam; sorunlarla başa çıkılamamasının nedeni

⁷²² Nisan 1983 tarihinde kabul edilerek 24 Nisan 1983 tarihli ve 18027 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2820 kanun numaralı Siyasi Partiler Kanunu'nun Geçici Hükümler başlıklı Dokuzuncu Kısımında kimlerin siyasi parti kuramayacakları veya kurulan partilerde görev alamayacakları açıkça belirtilmiştir.

ise yürütmeye verilen yetkilerin yetersizliğiydi. Bu nedenle 1961 anayasasının getirdiği hak ve özgürlükler 1982 anayasası ile sınırlandırılmış; yürütme  rkine daha geniş görev ve yetkiler verilmiştir.

1987 Referandumu

1961 ve 1982 yıllarında yapılan halkoylamaları yeni bir anayasanın kabulüne ilişkin iken, 1987 yılında ve sonrasında yapılan tüm halkoylamaları, 1982 anayasasındaki bazı maddelerin değiştirilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu halkoylamalarının ilki 1987 yılında yapılan halkoylamasıdır.

1980 darbesinden sonra tüm siyasi partiler kapatılmış ve 1983 yılı genel seçimleri öncesinde siyasi faaliyetler tekrar serbest bırakılmıştı. Ancak 1983 seçimlerine katılabilecek siyasi partiler MGK'nın onayına tabi tutulmuştu. Darbe ile birlikte, eski siyasilere ise siyaset yapma yasağı getirilmişti. Bu nedenle siyaset arenasında yer alanayan eski siyasetçiler kendi g d nlerinde olan bazı siyasi partiler kurdumuşlardı. Parti liderleri resmiyette farklı olsa da yasaklı siyasetçiler partilerin gizli genel başkanları konumundaydılar. Bu nedenle muhalefet partileri siyasi yasakların kalkmasını istiyorlardı. Bu durumu artık meşru hale getirmenin ve siyasi yasakları kaldırmanın tek yolu anayasanın aşağıda yer verilen geçici 4. maddesini kaldırmaktı.

“Geçici Madde 4 – (18/10/1982 tarih ve 2709 sayılı Kanunun hükmüdür.)

1) 16 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı Kanunla feshedilmış bulunan siyasi partilerden; 11 Eylül 1980'den sonra gerek parti tüzelkişiliği, gerek bunların merkez yöneticilerinden veya Parlamento  yelerinden herhangi biri hakkında Türk Ceza Kanununun ikinci Kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile ilgili olarak kamu davası açılmış olanlarla, 11 Eylül 1980 tarihinde iktidar partisi ve anamuhalefet partisi durumunda bulunan siyasi partilerin;

a) 1 Ocak 1980 ve daha sonraki tarihlerde; genel başkan, genel başkan yardımcıları veya vekilleri, genel sekreterleri, bunların yardımcıları ve merkez yönetim kurulu veya benzeri organların  yeleri; Anayasanın halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlayarak on yıl süre ile siyasi parti kuramazlar;

Anayasa hükümlerine dayalı olarak kurulacak siyasi partilere üye olamazlar, bu partiler tarafından veya bağımsız olarak milletvekili genel ve ara seçimlerinde, mahalli seçimlerde aday gösterilemezler ve aday olamazlar. Siyasi partilerle herhangi bir şekilde bağlantı kuramazlar ve siyasi partilerde fahri olarak bile herhangi bir görev alamazlar.

b) 1 Ocak 1980 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde üye bulunan milletvekilleri ile senatörler, Anayasanın halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlamak üzere beş yıl süre ile siyasi parti kuramazlar, kurulacak siyasi partilerin merkez yönetim kurullarında veya benzeri organlarda görev alamazlar.

2) 1 Ocak 1980 tarihinde kontenjan senatörü veya Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesi olanlar ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin bağımsız üyelerinden; haklarında Türk Ceza Kanununun ikinci Kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş suçlulardan herhangi biri ile kamu davası açılmış bulununlar veya birinci fıkrada nitelendirilen siyasi partilerden birine girmiş olanlar birinci fıkranın (b) bendi hükümlerine tabi olurlar.”

1982 Anayasasında yer alan ve bazı kişilere on ve beş yıllık siyasi yasaklar getiren Geçici 4. maddenin yürürlükten kaldırılmasına ve anayasanın 67, 75 ve 175. maddelerinde değişiklik yapılmasına ilişkin anayasa değişiklikleri 17.05.1987 tarihinde kabul edilmiş ve 3361 kanun numarasıyla 18.05.1987 tarihli ve 19464 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak 6 Eylül 1987 tarihinde halkoylamasına sunulmuştur. Halkoylaması sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin devamı olarak nitelendirilebilen Sosyal Demokrat Halkçı Parti, Adalet Partisi’nin devamı olarak nitelendirilebilen Doğru Yol Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi’nin devamı olarak nitelendirilebilen Milliyetçi Çalışma Partisi ve Milli Selamet Partisi’nin devamı olarak nitelendirilebilen Refah Partisi halkoylamasında “Evet” propagandası yaparken, Anavatan Partisi “Hayır” propagandası yapmıştır.

Başbakan Özal’ın siyasi yasakların kalkmasını istememesinin iki nedeni vardı. Bunlardan birincisi siyasetteki rakiplerinin artmasının kendi aleyhine bir durumu ortaya çıkarma ihtimali (gelecekteki seçimleri kaybetmesi), diğeri ise olası bir koalisyon hükümetinin Türkiye’yi 1980

öncesine geri götürebilme endişesiydi. Nitekim referandum sonucunda anayasa değişiklikleri %50,2 oranında “Evet” oyuyla kabul edilmiş ve dönemin Başbakanı Özal erken seçim kararı almıştı. Çünkü eski siyasetçilerin siyaset yasakları kalkmıştı ve partilerin yeni örgütlenmeleri tamamlanmadan seçimlerin bir an önce yapılması Başbakan Özal’a avantaj sağlayacaktı. 29 Kasım 1987 tarihinde yapılan erken genel seçimlerde - Özal’ın da öngördüğü gibi- ANAP önceki seçimlere göre oy kaybı yaşadı. 1987 yılı halkoylaması ANAP ve Özal’ın ilk yenilgisiydi.

Halkoylamasına sunulan anayasa değişikliklerine ilişkin 3361 sayılı kanunun yürürlük maddesinde kanunun yayımı itibarıyla yürürlüğe gireceği belirtilmişti. Oysaki halkoylaması sonucunda kanunun kabul edilip edilmeyeceği henüz belli değildi. Dahası, bu kanunun yayımının halkoylaması için yapıldığı da ayrıca belirtilmemişti.⁸ 1961 ve 1982 yıllarında yapılan halkoylamaları sonrasında, kabul edilen anayasalar yürürlük için Resmi Gazete’de yeniden yayımlanmış; ancak 1987 yılında yapılan halkoylaması sonrasında anayasanın değiştirilen maddeleri Resmi Gazete’de yeniden yayımlanmamıştır. Sadece halkoylamasının sonuçları 12.09.1987 tarihli ve 19572 sayılı Resmi Gazete’de YSK’nın 398 numaralı kararı ile ilan edilmiştir.

1982 anayasasının ikinci kısmı temel hak ve ödevler başlığındadır. İkinci kısmın dördüncü bölümünde ise siyasi haklar ve ödevler yer almıştır. Bu bölümde vatandaşların seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları, siyasi parti kurma, partilere girme ve partiden ayrılma hakları anayasal güvence altına alınmıştır. 1987 yılında yapılan halkoylamasında temel amaç siyaset yasası olan kişilerin siyaset yasasının kaldırılması olduğundan, bu oylamayı temel hak ve ödevler ile alakalı ilk halkoylaması olarak nitelendirmek mümkündür. Bu halkoylamasının olumlu sonuçlanması neticesinde siyasi yasakların sona ermesinin yanı sıra, seçmen yaşı 20’ye düşürülmüş, TBMM üye tam sayısı 450’ye yükseltilmiş, anayasa değişikliklerinin mecliste kabul edilmesi ve Cumhurbaşkanı tarafından halkoyuna sunulması usullerinde değişiklikler yapılmıştır.

⁸1961 ve 1982 anayasalarının halkoylamasına sunulmak üzere Resmi Gazete’de yayımlanan meinlerinin yürürlük maddelerinde “*Bu Anayasa, halkoyuna sunulup kabul edilince... (1961) ve Bu Anayasa, halkoylaması sonucu kabul edilip Resmi Gazete’de yayımlanması ile... (1982)*” hükümleri yer almaktadır.

1988 Referandumu

1987 yılında yapılan anayasa değişikliği referandumu ile siyasi yasaklar kalkmış 12 Eylül 1980 darbesinin gerçekleşmesiyle birlikte siyaset yapma yasağı bulunanlar tekrar siyaset arenasına geri dönmüştü. Bu yasakların kalkması ANAP ve Başbakan Özal için olumsuz bir durumdu. Çünkü eski siyasi liderlerin geri dönüşü ANAP'ın oy kaybetmesine neden olacaktı. Nitekim 1987 yılında yapılan erken genel seçimde ANAP 1983 seçimlerine oranla oy kaybı yaşamıştı. 1989 yerel seçimlerinde oy kaybını en aza indirmek amacıyla, Özal yerel seçimlerin biran önce yapılmasını istiyordu. Ancak yerel seçimlerin öne alınması için bir anayasa değişikliği gerekmektedir.

Yerel seçimlerin olağan süresinden daha erken yapılabilmesi için ANAP anayasa değişikliklerinden önce başka bir yolu denemiştir. Anayasanın 127. maddesi yerel seçimlerin yapılmasındaki zaman aralığını (5 yılda bir) belirtmektedir. ANAP, yerel seçimleri öne almak için öncelikle kanun değişikliği yapmış olsa da bu değişiklik Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Daha sonrasında ise yerel seçimleri erken yapabilmek amacıyla bir anayasa değişikliği yapılmış ve aşağıda metni bulunan bu anayasa değişikliği halkoyuna sunulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 127'nci Maddesinin Üçüncü Fıkrasının Değiştirilmesine ve Bir Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun

MADDE 1. - Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 127'nci maddesinin üçüncü fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

Mahalli idarelerin seçimleri Anayasanın 67'nci maddesindeki esaslara göre beş yılda bir yapılır. Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi, seçimlerin bir yıla kadar öne alınmasına karar verebilir. Süre dolmadan boşalmalar halinde ara seçime gidilir. Ara seçimin ne zaman yapılacağı kanunda gösterilir. Kanun, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir.

MADDE 2. - Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına aşağıdaki geçici madde eklenmiştir.

GEÇİCİ MADDE - Bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten sonraki ilk mahalli idareler genel seçimi 13 Kasım

1988 Pazar günü yapılır. Bu seçim sebebiyle kanunlardaki süreleri kısaltarak uygulamaya Yüksek Seçim Kurulu yetkilidir.

MADDE 3. - Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe giren ve halk oylamasına sunulması halinde tümüyle oylanır.”

Anayasa değişikliğine ilişkin 3467 sayılı kanun 06.08.1988 tarihinde meclis tarafından kabul edilerek 13.08.1988 tarihli ve 19898 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Bu kanunun yürürlük maddesinde “*bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe giren*” hükmü olsa da halkoylanmasında ANAP’ın istediği gerçekleşmemiş, anayasa değişiklikleri seçmenler tarafından kabul edilmemiştir. Sandıklardan %35 oranında “Evet” oyuna karşılık %65 oranında “Hayır” oyu çıkmış; halkoylanasına % 88,8 oranında katılım sağlanmıştır.

1988 yılında yapılan halkoylaması Türk siyasal hayatında, “*kabul edilmeyen ilk ve tek halkoylaması*” olmuş, yerel seçimler 26 Mart 1989 tarihinde yapılmıştır. Özal’ın da düşündüğü gibi, 1989 yılı yerel seçimlerinde ANAP beklenenden daha fazla oy kaybetmiştir.

2007 Referandumu

1999 genel seçimlerinde (bir önceki seçimlerde) mecliste temsil hakkı kazanan siyasi partilerin hiçbirisi 2002 yılında yapılan genel seçimlerde, %10 olan seçim barajını aşamamış, mecliste temsil hakkı bulamamıştı. İlk kez bir genel seçime giren Adalet ve Kalkınma Partisi %34,3 oranında oy alarak 363 milletvekili ile mecliste temsil hakkı buldu. 2007 yılına gelindiğinde 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in görev süresi dolmuştu ve meclis 11. Cumhurbaşkanı seçecekti. Ancak yeni Cumhurbaşkanı’nın seçim sürecinde meclisin toplantı ve karar yeter sayıları hususlarında bazı aksaklıklar yaşanmıştı. Yeni Cumhurbaşkanı’nın seçim sürecinde yaşanan siyasal krizler⁹ ve dönemin Genel Kurmay Başkanı tarafından yazılarak Genel Kurmay Başkanlığı internet sitesinde yayınlanan ve “e-muhtıra” (27 Nisan 2007 muhtırası) olarak hatırlanan basın açıklaması sonrasında TBMM, erken

⁹Cumhurbaşkanı seçiminde toplantı yeter sayısının TBMM üye tam sayısının en az 2/3’ü (367 milletvekili) olması gerektiğini ileri süren Deniz Baykal, Önder Sav ve 134 milletvekili, 27.04.2007 tarihinde yapılmış olan Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk oylamasının iptali için Anayasa Mahkemesi’ne başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi, iptal talebini haklı bularak meclisteki birinci tur oylamayı 2007/45 esas ve 2007/54 karar sayısı ile 01.05.2007 tarihinde iptal etmiş; mahkemenin iptal kararı 27.06.2007 tarihli ve 26565 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

seçim kararı almıştı.¹⁰ 22 Temmuz 2007 tarihinde yapılan genel seçimlerde AK Parti %46,6 oranında oy alarak 341 milletvekili ile temsil hakkı kazanırken, 2002 seçimlerinde barajı aşamayan Milliyetçi Hareket Partisi ise %14,3 oranında oy alarak 71 milletvekili ile mecliste temsil hakkı kazandı. MHP'nin de Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmasıyla birlikte, 367 toplantı yeter sayısı sağlandı ve AK Parti'nin adayı Abdullah Gül üçüncü turda, 448 milletvekilinin katıldığı seçimde 339 oy alarak (TBMM üye tam sayısının salt çoğunluğundan fazla oyu alarak¹¹) 28 Ağustos 2007 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı oldu.

2007 yılında yaşanan ve “367 Krizi” olarak hatırlanan ve Karatepe tarafından (2017) “*yargı darbesi*” olarak ifade edilen bu siyasal tıkanıklığın yanı sıra Türk siyasal hayatında daha önce farklı zamanlarda ve farklı nedenlerle Cumhurbaşkanlığı seçim süreçlerinde bazı siyasal tıkanıklıklar yaşanmıştır. Bu ve benzer seçim krizlerinin tekrar yaşanmaması amacıyla Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilebilmesi için gerekli anayasal düzenlemeleri de içeren anayasa değişiklikleri TBMM’de kabul edilerek¹² Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in onayına gönderildi. TBMM’nin anayasa değişikliği teklifi Sezer tarafından yeniden görüşülmek üzere geri gönderilse de, TBMM’nin, teklifin yeniden ve üye tam sayısının 2/3’ünden da fazla bir oranla (370 oy ile) kabul etmesi neticesinde¹³ Sezer’in önünde iki seçenek kalmıştı. Bunlar anayasa değişikliklerini halkoylamasına sunmak veya onaylayarak Resmi Gazete’de yayımlamaktı. Sezer, gözden geçirme süresi olan 15 günü sonuna kadar kullandıktan sonra, anayasa değişikliklerinin halkoylamasına sunulmasına karar verdi. Halkoylaması kararının yanı sıra hem Cumhurbaşkanı Sezer hem de ana muhalefet partisi lideri Deniz Baykal ve 139 milletvekili tarafından söz konusu anayasa

¹⁰ TBMM’nin olağan beş yıllık görev süresi 2007 yılının Kasım ayında dolacaktı; ancak 3 Mayıs 2007 tarihinde, 22. Dönem 5. Yasama yılı 98. Birleşimde milletvekili seçimlerinin 22 Temmuz 2007 tarihinde yapılmasına karar verildi.

¹¹ Anayasa Mahkemesi’nin 2007/45 esas ve 2007/54 karar sayılı, 01.05.2007 tarihli kararına göre, Cumhurbaşkanını seçiminde ilk iki tur için toplantı ve karar yeter sayısı 367 (TBMM üye tam sayısının 2/3’ü) olması gerekmektedir. Anayasaya göre de, ilk iki turda karar yeter sayısı için TBMM üye tam sayısının 2/3’ünün sağlanamaması durumunda üçüncü turda TBMM üye tam sayısının salt çoğunluğu Cumhurbaşkanını seçebilmek için yeterli olmaktaydı.

¹² 10 Mayıs 2007 tarihli, 22. Dönem 5. Yasama yılı 105. Birleşimde anayasa değişiklikleri kabul edilmiştir (Bu anayasa değişikliği AK Parti’nin ilk döneminde -22 Temmuz 2007 genel seçimlerinden önce- mecliste kabul edilmiştir).

¹³ 31 Mayıs 2007 tarihli, 22. Dönem 5. Yasama yılı 118. Birleşimde Cumhurbaşkanı tarafından yeniden görüşülmek üzere meclise geri gönderilen anayasa değişikliklerini içeren kanun meclis tarafından yeniden kabul edilmiştir.

değişikliklerinin iptali istemiyle Anayasa Mahkemesi'nde dava açıldı; ancak mahkeme 2007/72 Esas Sayısı, 2007/68 Karar Sayısı ve 05.07.2007 karar tarihyle davayı reddetti. Anayasa Mahkemesi'nin bu ret kararı 07.08.2007 tarihli ve 26606 sayılı Resmi Gazete'de yayımlandıktan sonra halkoylaması için hiçbir engel kalmamıştı.

21 Ekim 2007 tarihinde yapılan halkoylamasında, 31.05.2007 tarihinde mecliste kabul edilerek 16.06.2007 tarihinde 26554 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 5678 sayılı “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*” %31,1 oranında “Hayır” oyuna karşılık %68,9 oranında “Evet” oyu ile kabul edildi. Halkoylamasına katılım oranı %67,5 oranında gerçekleşmiş, bu halkoylaması Türkiye’de yapılan yedi halkoylaması içerisinde en düşük katılımın sağlandığı halkoylaması olmuştur.

21 Ekim 2007 tarihinde yapılan halkoylamasının yapılmadan beş gün önce (16 Ekim 2007 tarihinde) meclis tarafından kabul edilen 5697 kanun numaralı “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*” 17 Ekim 2007 tarihli, 26673 sayılı Resmi Gazete’de yayımlandı. Bu kanun daha önce (31 Mayıs 2007 tarihinde), meclis tarafından kabul edilerek Cumhurbaşkanı Sezer tarafından halkoylamasına sunulma kararı alınan 5678 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’da değişiklik yapan bir kanundu. Daha kısa bir ifadeyle, halkoylamasına sunulacak olan kanunda halkoylamasına kısa bir süre kala yeni bir değişiklik yapıldı. Neticede 2007 halkoylamasında bu iki kanun aynı anda oylanmış/kabul edilmiş oldu.

YSK’nın halkoylaması sonuçlarının bildirildiği 873 sayılı kararında da¹⁴ halkoylamasının “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında 5678 ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında 5697 sayılı Kanunlar*” için yapıldığı açıkça ifade edildi. Henüz halkoylamasıyla kesinleşmemiş bir anayasa değişikliği üzerinde bir değişiklik yapılmış oldu. Eroğlu’a göre (2009), 5697 sayılı kanunun 21 Ekim 2007 tarihinde yapılan YSK tarafından halkoylamasına dahil edilmesi hatalı bir karardır. Anayasa değişikliğine ilişkin halkoylaması

¹⁴Kararın tam metni için bkznz: <https://www.ysk.gov.tr/tr/21-ekim-2007-anayasa-degisikligi-halkoylamasi/2762>

tanımlanmadan, halkoylamasına sunulacak olan metin üzerinde değişiklik yapılmasındaki usullerde hatalar olduğu Gözler (2007) tarafından da ifade edilmiştir. Halkoylamasından sonra da Anayasa Mahkemesi'nde Kemal Kılıçdaroğlu, Kemal Anadol ve 108 milletvekili tarafından iptal davası açılmış olsa da mahkeme davayı reddetti.

2007 yılı halkoylamasının ana konusu Cumhurbaşkanı'nun artık TBMM tarafından değil, seçmenler tarafından seçilebilmesinin anayasallaşmasıydı (Literatürde ve günlük yaşamda “*halk tarafından seçilme*” ifadesi yaygın olarak kullanılan bir ifade olsa da “*seçmenler tarafından seçilme*” ifadesi daha doğru bir kullanımdır. Çünkü “*halk*” kavramı, seçme yeterliliğine sahip olmayan vatandaşları da kapsamaktadır. Örneğin; 18 yaşını doldurmuş bir birey, halkın bir üyesi olsa da seçme hakkına henüz sahip değildir. Bu nedenle “*Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilebilmesi*” ifadesi yerine, “*Cumhurbaşkanının seçmenler tarafından seçilebilmesi*” ifadesini kullanılmak daha doğru olacaktır). Bu anayasa değişikliği ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümet sistemi parlamenter sistemden daha da uzaklaşarak yarı başkanlık sisteminin özelliklerini taşımaya başlamıştır. Cumhurbaşkanının artık TBMM tarafından değil, seçmenler tarafından seçilebilmesinin anayasallaşmasının yanı sıra 2007 halkoylamasıyla Anayasa'nın 77, 79, 96, 101 ve 102. maddelerinde de değişiklikler yapılmıştır.

2010 Referandumu

2002 yılında iktidara gelen AK Parti, 2007 yılında yapılan genel seçimlerde de tek başına iktidar olmayı başarabilmişti. 2007 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan siyasal tıkanıklık ve ardından gelen e-muhtıra erken seçim kararı alınmasında etkili olmuştu. Sonrasında AK Parti tarafından hazırlanan anayasa değişiklikleri 2007 yılı halkoylaması sonucunda kabul edilmişti.

2007 genel seçimlerinden kısa bir süre sonra Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya tarafından AK Parti'nin kapatılması, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve bazı siyasetçilerin siyasetten uzaklaştırılması istemiyle iddianame hazırlanmış; ancak Anayasa Mahkemesi nitelikli oy çoğunluğu olmadığı için partiyi kapatamamıştır.¹⁵ Bunun da etkisiyle, siyasetin üzerindeki yargı ve diğer

¹⁵ Anayasa Mahkemesinin 11 üyesinden 6'sı partinin kapatılması ve hazine yardımıdan mahrum bırakılması, 4'ü sadece hazine yardımıyla bir kısmından mahrum bırakılması 1'i ise

kurumların vesayetini azaltılabilemeyi amaçlayan AK Parti, anayasada bazı değişiklikler yapılması yönünde çalışmalarını hızlandırmış, 26 maddelik anayasa değişikliği paketi TBMM’de 7 Mayıs 2010 tarihinde kabul edilerek 13 Mayıs 2010 tarihinde, 27580 sayılı Resmi Gazete’de 5982 kanun numaralı “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*” yayımlanmıştır. Aynı gün içerisinde Yüksek Seçim Kurulu’nun 13 Mayıs 2010 tarihli ve 27580 (mükerrer) sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 317 numaralı kararla halkoylamasının 12 Eylül 2010 tarihinde yapılacağı ilan edilmiştir.

26 maddelik değişiklik teklifinin görüşmelerinde, sadece siyasi partilerin uyacakları esasları içeren 69. madde meclis tarafından kabul edilmemiştir. Kabul edilen bazı maddelerin iptaline ilişkin Anayasa Mahkemesi’ne yapılan başvuru neticesinde ise mahkeme 07.07.2010 tarihinde 2010/49 esas ve 2010/87 karar sayısı ile bazı maddeleri iptal etmiş ve mahkeme kararı 01.08.2010 tarihinde 27659 (mükerrer) sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Anayasa Mahkeme’sinin bu kararı neticesinde mecliste kabul edilen bazı anayasa değişiklikleri halkoyuna sunulamamıştır.

2010 referandumunda “Evet”, “Hayır” ve “Boykot” olmak üzere üç farklı propaganda yapılmaktaydı. Halkoylamasına yönelik düzenlenen kampanyalarda vesayetçi anlayışın sona ermesi gerektiğine vurgu yapan AK Parti “Evet” cephesinde, CHP ve MHP ise “Hayır” cephesinde yer alıyordu. Dönemin siyasi partilerinden Barış ve Demokrasi Partisi halkoylamasını boykot ederek, seçmenlerine sandığa gitme çağrısında bulunmuştu. “Yetmez ama Evet” sloganı da bu halkoylamasında öne çıkan sloganlardan olmuştu. “Yetmez ama Evet” sloganı ile tutumlarını özetleyen cephenin içerisinde sağcı, solcu, milliyetçi, ülkücü, liberal, İslamcı vb. oldukça farklı gruplar yer almıştı (Tekin ve Okutan, 2012). Halkoylaması %42,1 oranında “Hayır” oyuna karşılık, %57,9 oranında “Evet” oyuyla sonuçlanmıştı.

BDP’nin boykot çağrısı nedeniyle Türkiye genelinde ve özellikle BDP seçmenlerinin yoğun olduğu illerde halkoylamasına katılım oranı hayli düşük olmuştur.¹⁶ BDP’nin devamı olarak nitelendirilebilecek Demokratik Toplum Partisi’nin 2009 yerel seçimlerinde yüksek oranda oy aldığı iller ile

partinin kapatılmaması ve hazine yardımından mahrum bırakılmaması gerektiği yönünde oy kullanmıştır. Siyasi parti kapatma davalarında -2010 Anayasa değişiklikleri öncesinde- Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu’nun 3/5’inin oyu (7 oy) gerekliydi.

¹⁶Türkiye genelinde halkoylamasına % 73,7 oranında katılım sağlanmıştır. Hakkari (% 9,04), Şırnak (% 22,49), Van (% 43,60), Diyarbakır (% 34,80) başta olmak üzere birçok doğu ve güneydoğu ilindeki katılım oranı oldukça az gerçekleşmiştir.

2010 yılında yapılan referandumda siyasi katılımın en düşük olduğu iller arasında paralellik görülmüştür. Bu durum BDP'nin boykot çağrısına seçmenlerinden destek geldiğini göstermektedir.

1982 Anayasası üzerinde çok kez değişiklik yapılmasına rağmen, 2010 yılında yapılan değişiklikler en kapsamlı değişikliklerden biridir. Anayasa değişiklikleri incelendiğinde, değişiklik yapılan maddelerin çoğunun yargı organları ile ilgili olduğu görülmektedir. Halkoylamasının olumlu sonuçlanmasıyla; Anayasa Mahkemesi üyelerinin görev süresi 12 yıla; öncesinde 11 asıl 4 yedek üyesi olan Anayasa Mahkemesinin üye sayısı 17'ye yükseltilmiştir. Anayasa Mahkemesi üyelerinin atanma usulünde değişiklikler yapılmış, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkı getirilmiştir. Şimdiki adı Hakimler ve Savcılar Kurulu olan Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun üye sayısı ve kurulun üye yapısı değiştirilmiştir. Bir başka değişiklik ise Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma davalarındaki karar yeter sayısına yönelik olmuştur. Değişiklikler sonrasında siyasi parti kapatma davalarında karar yeter sayısı artırılmış, Anayasa Mahkemesi genel kurulunun siyasi parti kapatabilmesi için 3/5 yerine 2/3 oy oranı ile karar verebileceği anayasada yer almıştır. Bu değişiklik siyasi partilerin kapatılmalarını zorlaştırmıştır. Anayasa değişikliklerinin kabul edilmesiyle birlikte Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) kurulmuş ve memurlara toplu sözleşme hakkı tanınmıştır.

Anayasa'nın aşağıda yer verilen geçici 15. maddesi de 2010 halkoylamasıyla kaldırılmış ve 12 Eylül 1980 askeri darbesinden tam 30 yıl sonra, 1980 darbesini gerçekleştiren MGK üyelerinin yargılanmasının önü açılmıştır.

“Geçici Madde 15 – 12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanını oluşturuncaya kadar geçecek süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, 2356 sayılı Kanunla kurulu Milli Güvenlik Konseyinin, bu Konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin, 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunla görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezaî, malî veya hukukî sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz.

Bu karar ve tasarrufların idarece veya yetkili kılınmış organ, merci ve görevlilerce uygulanmasından dolayı, karar

alanlar, tasarıfta bulunanlar ve uygulayanlar hakkında da yukarıdaki fıkra hükümleri uygulanır.

Bu dönem içinde çıkarılan kanunlar, kanun hükmünde kararnamele ile 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uyarınca alınan karar ve tasarıfların Anayasaya aykırılığı iddia edilemez.”

Gecici 15. maddenin kaldırılmasından bir süre sonra, MGK üyelerinden hayatta olan, dönemin Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren ve Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya'nın yargılanmasına başlanmış ve ilk derece mahkeme iki sanık için de müebbet hapis cezasına hükmetmiş, ayrıca Evren'in rütbesinin sökülmesine karar verilmiştir. Mahkemenin kararı temyiz edildiği için, temyiz süreci devam ederken iki sanığın da ölmesi sonucunda dava düşmüş ve hükümler kesinleşmemiştir.

2017 Referandumu

Türkiye’de 1980 sonrasında hükümet sisteminin değiştirilerek başkanlık sistemine geçilmesinin gerekliliği farklı siyasetçiler tarafından zaman zaman gündeme getirilmiş olsa da hükümet sistemi değişikliği yönünde 2017 yılına kadar bir sonuca varılamamıştır. 2002 yılında iktidara gelen AK Parti de Türkiye’nin daha hızlı kalkınabilmesi ve geçmiş yıllarda yaşanan siyasal istikarsızlıkların yeniden yaşanmaması için hükümet sistemini değiştirmenin gerekliliğinden sürekli olarak bahsetmiş; ancak hükümet sistemini değiştirebilmek için yeterli desteğe ve gerekli çoğunluğa hiçbir zaman ulaşamamıştı.

2015 yılında yapılan genel seçimler öncesinde AK Parti anayasa değişikliği yapacağını seçimin sürecinde sürekli olarak dile getirmekteydi. 2015 yılının Kasım ayında yapılan genel seçimlerin ardından AK P2arti tarafından teklifte bulunulan ve TBMM Anayasa Komisyonu tarafından görüşüldükten sonra meclise sunulan 18 maddelik anayasa değişikliği teklifi MHP tarafından da desteklendi ve TBMM tarafından kabul edilerek Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’a gönderildi. Söz konusu dönemde TBMM üye tam sayısı 550 olduğu için meclisin 339 oyu ile (3/5 ile 2/3 arasında bir oranla) kabul edilen anayasa değişikliklerini Cumhurbaşkanı’nın direkt olarak kabul etmesi hukuki açıdan mümkün değildi. Bu durumda Erdoğan’ın iki alternatifi vardı. Bunlar anayasa değişikliklerini yeniden görüşülmek üzere meclise geri göndermek, diğeri ise halkoylamasına sunmaktı. Değişikliklerin meclise geri gönderilmesi durumunda meclis

tarafından en az 2/3 oranla (367 oyla) kabul edilmesi gerektiğinden ve bu orana mecliste ulaşamayacağının bilinmesinden dolayı Cumhurbaşkanı anayasa değişikliklerini halkoylamasına sunma kararı aldı. Bu kararın hemen ardından siyasi partiler referandum için kampanyalarına başlamışlardı. Mecliste yer alan siyasi partilerden AK Parti ve MHP “istikrar”, “dış güçler” ve “vesayet” kavramlarını ön planda tutarak “Evet” oyu için propaganda yaparken; “Hayır” cephesinde yer alan CHP ve HDP “yargı bağımsızlığı”, “diktatörlük” ve “tek adam” söylemlerini öne çıkarmıştır.

2017 yılı halkoylamasına katılım oranı %85,43 olurken, halkoylamasındaki %48,6 “Hayır” oyuna karşılık %51,4 “Evet” oyu ile anayasa değişiklikleri seçmenler tarafından kabul edildi. Halkoylamasındaki “Evet” oyu oranının, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan’ın 2014 (%51,8) ve 2018 (%52,6) yıllarında aldığı oy oranlarına yakın olduğu görülmektedir.

Anayasa değişikliklerinin mecliste görüşülme ve halkoylaması süreçlerinde “*Başkanlık Sistemi*” söylemi sıkça dile getirilmiş olsa da, Türkiye’de uygulanacak olan hükümet sistemi Başkanlık Sistemi ile birebir aynı değildi. Bu nedenle “*Türk Tipi Başkanlık Sistemi*” ve “*Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*” adlandırmaları kullanılmaktaydı. Bu süreçte zaman zaman gündeme getirilen diğer bir söylem ise Türkiye’de üniter yapıdan vazgeçilip federal bir yapının oluşacağıydı; ancak anayasa değişiklikleri üniter yapıyı değiştirecek hiçbir hüküm içermiyordu.

Başbakanlık kurumu ve Bakanlar Kurulu’nun ortadan kalkması, yürütmenin yasama onayına tabi olmaması (gensoru veya güvensizlik oyu ile hükümetin sona erdirilememesi) ve yürütmenin artık yasama içerisinden oluşmamasıyla Türkiye’nin yönetiminde kuvvetlerin yumuşak ayrılığından kuvvetlerin sert ayrılığına geçiş sağlanmış oldu.

Anayasanın değiştirilmesi ve halkoylaması sürecinde “Hayır” cephesi yargı bağımsızlığının yitirileceği ve yeni sistemin demokratik olmadığı yönündeki söylemlerde bulunmaktaydı. Anayasa değişikliklerinin yargı örgütüne getirdiği yenilikler; Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdareci Mahkemesi’nin kapatılarak Anayasada sayılan yüksek mahkeme sayısının dörde indirilmesi, Anayasa Mahkemesi üye sayısının 17’den 15’e düşürülmesi, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nun adında yer alan “yüksek” ibaresinin kaldırılması ve HSK’nın üye sayısının değiştirilmesi. “Hayır” cephesinin hedef aldığı diğer konulardan biri ise Cumhurbaşkanı

kararnameleri ve Cumhurbaşkanının partili olabilmesine imkan tanımıyordu.

2017 yılında yapılan anayasa değişikliklerinin seçmenler tarafından onaylanması neticesinde ortaya çıkan diğer yeniliklerin önemli başlıkları şunlardı: Mahkemeler için “*tarafsız*” ibaresi eklendi. TBMM üye tam sayısı 550’den 600’e yükseltildi. Milliyetkili seçilme yaşı 25’ten 18’e düşürüldü. Milliyetkilliği ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 5 yılda bir aynı anda yapılacağı ve Cumhurbaşkanının veya TBMM’nin seçimleri yenilemesi durumunda her ikisi için de seçimlerin yenileneceği anayasada yer aldı. Başbakanlık kurumu ve bakanlar kurulu artık anayasada yer almadığı için bakanlar kurulu tarafından kanun hükümünde kararname çıkarılması usulü ortadan kalktı. Cumhurbaşkanı tarafından meclise geri gönderilen kanun değişikliklerinin tekrar kabul edilebilmesi için meclis üye tam sayısının salt çoğunluğunun kabul etmesi şartı getirildi. Cumhurbaşkanı Yardımcılığı makamı getirildi.

21 Ocak 2017 tarihinde, 6771 sayılı kanun numarasıyla mecliste kabul edilen “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” 11 Şubat 2017 tarihinde 29976 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmış olsa da halkoylamasından sonra Resmi Gazete’de tekrar yayımlanmadı.¹⁷ Bu kanun ile kabul edilen bazı değişiklikler bir sonraki genel seçim (24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı ve milliyetkili seçimleri) sonrasında Cumhurbaşkanının yemin ederek göreve başlamasıyla yürürlüğe girmiştir. Sonuç olarak 09.07.2018 tarihinde Cumhurbaşkanının yemin etmesiyle birlikte Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi fiilen uygulanmaya başlamıştır.

Sonuç

Günümüzde referandumlar, toplumun genelini ilgilendiren bir yenilik için halkın kararını veya isteğini belirteyebilmek amacıyla yapılmakta ve doğrudan demokrasi aracı olarak kabul edilmektedir. 1961 ve 1982 Anayasaları halkoylamalarıyla kabul edilmiş olsalar da, Türkiye’de referandum/halkoylaması kavramı ilk olarak 1982 Anayasası’nda yer almış ve 1987 yılında yapılan anayasa değişikliği sonucunda halkoylamasına ilişkin yeni düzenlemeler yapılmıştır. 3376 sayılı “*Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun*”un 8 inci maddesinin üçüncü

¹⁷Halkoylamasında sonra, halkoylaması sonuçları 27.04.2017 tarihli 30050 sayılı (mükerrer) Resmi Gazete’de, 663 karar numaralı Yüksek Seçim Kurulu Kararı ile yayımlanmışken, anayasa değişiklikleri yayımlanmamıştır.

fıkrasında; “*Geçerli oyların yarısından çoğu “Evet” ise, Anayasa değişikliği Türk Milleti tarafından kabul edilmiş olur.*” hükmüne yer verilmiştir. Bu hüküm gereğince bir anayasa değişikliğinin seçmenler tarafından kabul edilebilmesi için halkoylamasına katılan seçmenlerin değil geçerli oyların sayısı dikkate alınmaktadır.

Türkiye’de halkoylaması, sadece anayasa değişiklikleri için bazı koşullar sağlandığında yapılabilmektedir. 1961 ve 1982 yıllarında yapılan halkoylamalarında eski anayasa ilga edilerek yeni bir anayasa kabul edilmişken; 1987, 1988, 2007, 2010 ve 2017 yıllarında yapılan halkoylamalarının tamamı anayasada değişiklik yapılması amacını taşımıştır. Bir başka ifadeyle, yedi halkoylamasının ikisinde yeni bir anayasa kabul edilirken; beşinde anayasa üzerinde değişiklik yapılmak istenmiştir. Bu halkoylamalarının altısında “Evet/Kabul” oyları çoğunluktaiken, sadece 1988 yılında yapılan halkoylamasında “Hayır” oyları daha fazla olmuştur. Tablo 1’de gösterilen Türkiye’de yapılan yedi halkoylamasının sayısal verilerinden görülebileceği gibi, en yüksek katılım 1987 yılında %93,6 oranında gerçekleşirken, en düşük oranlı katılım 2007 yılında %67,5 oranında gerçekleşmiştir. En yüksek kabul oranına ise (%91,4) 1982 yılında yapılan halkoylamasında ulaşılmıştır.

2007, 2010 ve 2017 yıllarında yapılan halkoylamaları aynı siyasi parti tarafından kurulan hükümetler (AK Parti hükümetleri) döneminde yapılmıştır. 1987 ve 1988 yıllarında yapılan halkoylamaları için de aynı çıkarımı yapabilmek mümkündür: bu halkoylamaları Turgut Özal Başbakanlığındaki ANAP hükümetleri döneminde yapılmıştır. Ancak, 1987 ve 1988 yıllarında yapılan halkoylamaları, dönemin iktidar partisi olan ANAP’ın istediğinin tam aksiyse sonuçlanmıştır.

Halkoylamalarına bazen sistensel krizleri aşabilmek veya ortaya çıkabilecek sistensel krizlere engel olmak için de başvurulmuştur. Örneğin 2007 yılında yapılan anayasa değişikliklerinin ana amaçlarından bir tanesi de Cumhurbaşkanı’nın halk tarafından seçilebilmesinin anayasallaştırılması olmuştur. 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in görev süresinin dolması ve yeni Cumhurbaşkanı’nın seçilememesinden kaynaklanan siyasi krizin, ilerleyen yıllarda yeniden yaşanmaması için anayasa değişikliği yapılmış ve 2007 halkoylamasıyla yapılan anayasa değişikliği kabul edilmiştir.

1961 ve 1982 Anayasalarının yürürlük maddelerinde, anayasaların halkoylamasıyla kabul edilmesi sonucunda yürürlüğe gireceği yer almış,

1961 ve 1982 yıllarında yapılan halkoylamaları sonucunda kabul edilen yeni anayasalar Resmi Gazete’de yeniden yayımlanmıştır. Ancak, diğer halkoylamaları sonucunda kabul edilen anayasa değişiklikleri Resmi Gazete’de yeniden yayımlanmamıştır. Dahası, mecliste kabul edilerek Resmi Gazete’de yayımlanan anayasa değişikliklerinin yürürlük maddelerinde “*bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer*” ibaresi yer almış ve anayasa değişikliklerinin (2007 yılı anayasa değişiklikleri haricinde), Resmi Gazete’de yayımlanırken “*halkoylamasına sunulmak üzere*” yayımlandığı belirtilmemiştir. Görüldüğü gibi anayasa değişikliklerinin yürürlük maddelerinde bir standart sağlanamamıştır. Yürürlük ile ilgili bu tür tereddütlerin oluşmaması için, anayasa değişikliklerinin yürürlük maddelerinde “*Bu kanun yayımı tarihinde; halkoylamasına sunulması halinde ise halkoylamasının olumlu sonuçlanmasıyla yürürlüğe girer*” hükmü yer almalı, Cumhurbaşkanı tarafından halkoylamasına sunulmasına karar verilen anayasa değişiklikleri Resmi Gazete’de yayımlatılırken “*Bu kanun halkoylamasına sunulmak üzere yayımlanmıştır*” hükmüne yer verilmeli ve halkoylamasının olumlu sonuçlanması neticesinde anayasa değişiklikleri veya yeni anayasa Resmi Gazete’de yeniden yayımlanmalıdır.

2007 yılında yapılan halkoylamasından çok kısa bir süre önce, halkoylamasına sunulacak olan anayasa değişiklikleri üzerinde yeni bir değişiklik yapılması da eleştiri konusu olmuştur. Başka bir ifadeyle, henüz halkoylamasıyla kabul edilmeyen bir anayasa değişikliği üzerinde yeni bir değişiklik yapıldığından, halkoylamasında iki farklı anayasa değişikliği için tek oylama yapılmış, halkoylaması sonucunda kabul edilen anayasa değişiklikleri Resmi Gazete’de tekrar yayımlanmamıştır.

Tablo1. Türkiye’deki Halkoylamalarına İlişkin Sayısal Veriler¹⁸

Halkoylamasının Yapıldığı Yıl	Halkoylamasına Katılım Oranı	Evet Oylarının Oranı	Hayır Oylarının Oranı	Geçerli Oy Oranı
1961	% 80,9	% 61,7	% 38,3	% 99,6
1982	% 91,3	% 91,4	% 8,6	% 99,8
1987	% 93,6	% 50,2	% 49,8	% 95,5
1988	% 88,8	% 35	% 65	% 96,7
2007	% 67,5	% 68,9	% 31,1	% 97,7
2010	% 73,7	% 57,9	% 42,1	% 98,1
2017	% 85,4	% 51,4	% 48,6	% 98,3

¹⁸Yıllara göre halkoylaması sonuçları, TÜİK resmi internet sitesi, <https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/halkoylama.zul?E.T.:08.10.2021>,

Kaynakça

- Akşın, S. (2019). *Kısa Türkiye Tarihi*. 26. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eroğul, C. (2009). Anayasa Değişikliği Önerisinde Değişiklik Yapılması. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64(1), 89-113.
- Gözler, K. (1988). Halkoylamasının Değeri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 40(1), 97-113.
- Gözler, K. (2007). Halkoylamasıyla Kabul Edilen Anayasa Değişikliği Kanunlarının Resmî Gazetede Yayımlanması Sorunu. *Yasama*, (7), 5-17.
- Gündüz, T. (2018). *Büyük Olayların Kısa Tarihi II*. 3. Baskı. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Karakartal, B. (1984). Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumu. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 38(3-4), 161-206.
- Karatepe, Ş. (2017). *Darbeler ve Anayasalar*. 5. Baskı. Ankara: A Kitap Binyıl Yayınevi.
- Lewis, B. (2019). *Demokrasinin Türkiye Serüveni*. 5. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sala, B. (2017). Demokrat Parti Dönemi. Ed. Öner Buçukcu. *Kuruluş Yıllarından 12 Eylül'e Cumhuriyet Dönemi Türk Siyasal Hayatı*. Ankara: Bibliyotek Yayınları.
- Tekin, Y. ve Okutan, M. Ç. (2012). *Türk Siyasal Hayatı*. (2. Baskı). Ankara: Orion Yayınevi.
- Yıllara göre halkoylaması sonuçları, TUIK resmi internet sitesi, E.T.: 08.10.2021, Erişim sayfası: <https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/halkoylama.zul>?
- Yılmaz, L. (2000). Türk Siyasal Hayatında Askeri Darbelerin Siyasal ve Anayasal İşlevi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX (Özel Sayı), 203-231.

Çalışmada Kullanılan Yargı Kararları ve Mevzuat

- “*Teşkilatı Esasiye Kanunu*”, Kabul Tarihi: 20.04.1924, Kanun Numarası: 491
- 14.06.1960 tarihli ve 10525 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun*”, Kabul Tarihi: 12.06.1960, Kanun Numarası: 1
- 16.12.1960 tarihli ve 10682 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı Geçici Kanuna ek «Kurucu Meclis Teşkilî» hakkında Kanun*”, Kabul Tarihi: 13.12.1960, Kanun Numarası: 157
- 31.05.1961 tarihli ve 10816 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Halkoylanmasına Sunulacak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*”, Kabul Tarihi: 27.05.1961
- 20.07.1961 tarihli ve 10859 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*”, Kabul Tarihi: 09.07.1961, Kanun Numarası: 334
- 22.09.1971 tarihli ve 13964 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklennesi Hakkında Anayasa Değişikliği*”, Kabul Tarihi: 20.09.1971, Kanun Numarası: 1488
- 28.10.1980 tarihli ve 17145 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Anayasa Düzeni Hakkında Kanun*”, Kabul Tarihi: 27.10.1980, Kanun Numarası: 2324
- 12.12.1980 tarihli ve 17188 (mükerrer) sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Millî Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun*”, Kabul Tarihi: 12.12.1980, Kanun Numarası: 2356
- 30.06.1981 tarihli ve 17386 (mükerrer) sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Kurucu Meclis Hakkında Kanun*”, Kabul Tarihi: 29.06.1981, Kanun Numarası: 2485
- 05.08.1982 tarihli ve 17773 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan MGK Kararı (70 Nolu Karar)

- 20.10.1982 tarihli ve 17844 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*”, Kabul Tarihi: 18.10.1982, Kanun Numarası: 2709
- 09.11.1982 tarihli ve 17863 sayılı Resmi Gazete’de (mükerrer) yayımlanan, “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*”, Kabul Tarihi: 07.11.1982, Kanun Numarası: 2709
- 24.04.1983 tarihli ve 18027 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Siyasi Partiler Kanunu*”, Kabul Tarihi: 22.04.1983, Kanun Numarası: 2820
- 13.06.1983 tarihli ve 18076 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Milletvekiliği Seçim Kanunu*”, Kabul Tarihi: 10.06.1983, Kanun Numarası 2839
- 18.05.1987 tarihli ve 19464 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*7.11.1982 Tarih ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67, 75, 175 inci Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici 4 üncü Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun*”, Kabul Tarihi: 17.05.1987, Kanun Numarası: 3361
- 28.05.1987 tarihli ve 19473 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun*”, Kabul Tarihi: 23.05.1987, Kanun Numarası: 3376
- 12.09.1987 tarihli ve 19572 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Yüksek Seçim Kurulu Kararı*”, Karar Tarihi: 09.09.1987, Karar Numarası: 398
- 13.08.1988 tarihli ve 19898 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 127 nci Maddesinin Üçüncü Fıkrasının Değiştirilmesine ve Bir Geçici Madde Eklennesine Dair Kanun*”, Kabul Tarihi: 06.08.1988, Kanun Numarası: 3467
- 16.06.2007 tarihli ve 26554 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*”, Kabul Tarihi: 31.05.2007, Kanun Numarası: 5678
- 07.08.2007 tarihli ve 26606 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Anayasa Mahkemesi Kararı*”, Karar Tarihi: 05.07.2007, Esas Sayısı: 2007/72, Karar Sayısı: 2007/68
- 17.10.2007 tarihli ve 26673 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması*

Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, Kabul Tarihi: 16.10.2007, Kanun Numarası: 5697

31.10.2007 tarihli ve 26686 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Yüksek Seçim Kurulu Kararı*”, Karar Tarihi: 30.10.2017, Karar Numarası: 873

09.03.2010 tarihli ve 27516 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun*”, Kabul Tarihi: 03.03.2010, Kanun Numarası: 5955

13.05.2010 tarihli ve 27580 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*”, Kabul Tarihi: 07.05.2010, Kanun Numarası: 5982

13.05.2010 tarihli ve 27580 (mükerrer) sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Yüksek Seçim Kurulu Kararı*”, Karar Tarihi: 13.05.2017, Karar Numarası: 317

01.08.2010 tarihli ve 27659 (mükerrer) sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Anayasa Mahkemesi Kararı*”, Karar Tarihi: 07.07.2010, Esas Sayısı: 2010/49, Karar Sayısı: 2010/87

11.02.2017 tarihli ve 29976 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*”, Kabul Tarihi: 21.01.2017, Kanun Numarası: 6771

27.04.2017 tarihli ve 30050 sayılı (mükerrer) Resmi Gazete’de yayımlanan “*Yüksek Seçim Kurulu Kararı*”, Karar Tarihi: 27.04.2017 Karar Numarası: 663